Corollarium, AAASzeged Suppl. XIII (2010) 331–338

TÓTH ANNA JUDIT

HELLAS BEMUTATÁSA MALALAS KRÓNIKÁJÁBAN

A bizánci krónikák a világ teljes történelmének bemutatását tűzték ki célul, kezdve a teremtéstől egészen saját koruk császáraiig. Ez a cél természetesen aligha kivitelezhető, legalábbis komoly tudományos szinten nem, a végeredmény elkerülhetetlenül tankönyv, kronológia vagy történelemfilozófia lesz, nem pedig történetírás a szó klasszikus értelmében. A bizánci világkrónikákban az alapvetően ideológiai megközelítés egyik leggyakrabban hangsúlyozott eredménye a nem monarchikus államformájú államok mellőzése lesz: a római köztársaság és a görög városállamok története nem része a bizánci krónikások által megörökített történelemnek, számukra a világtörténelem azonos az egyetemes császárság történetével. A következőkben egy konkrét mű, Ioannés Malalas VI. századi krónikájának példáján vizsgálom a görög történelem mellőzésének kérdését és ennek lehetséges okait.

Malalas esetében a római *res publica* a szokásosnál valamivel nagyobb szerepet játszik. Igaz a krónikás elsősorban a római köztársaság történetének szinte véletlenszerűen kiválasztott epizódjaira koncentrál, s csak Caesar szerepének tárgyalása nevezhető szisztematikusnak, mégis ez nagyságrendekkel több, mint amit a bizánci krónikás a klasszikus Hellasról tud.[1] Elbeszéli, hogy Anaximandros (6.13. p.158.) és Pythagoras (6.16. p.161.) hellén filozófusok voltak, láthatólag még Róma alapítása előtt, később pedig Platón, Aiskhinés és Aristotelés voltak azok, akik bevezették a lélekvándorlás tévtanítását az emberek közé (7.16. p.188.). A lélekvándorlás alatt azt az elképzelést érti, hogy emberek állatalakot vehetnek föl. Bár hosszan beszél Kroisos és Kyros háborújáról, Kroisos Delphoiba küldött ajándékairól, de a görög-perzsa háborúkról nem ír. Szinte az egyetlen valós történeti adat a görögség Nagy Sándor előtti korából, hogy Thukydidés megírta a peloponnésosiak és athéniak háborújának történetét (6.27. p.169.), de erről is csak irodalomtörténeti jelentősége miatt esik szó. Ismeri a görög költőket, filozófusokat, de semmit nem tud a görög történelemről. A valós történeti eseményekben így keletkező több évszázados hiátus kavarja meg végletesen az általa alkalmazott kronológiai rendszert, így kerülhetnek egymás mellé történeti és mitikus események, és lesz a költőnő Sapphó kortársa az athéni Kekrops királynak,[2] Sophoklés pedig Aeneasnak.[3] Bár nagy számú görög mítoszt ismer, ezek jelentős részénél a helyszínt áthelyezi Hellasból a keleti birodalmak területére.[4] Semmiféle közösséget nem érez a görögökkel.

Malalas hozzáállása a legkevésbé sem egyedülálló, a görög történelem részaránya a bizánci krónikákban fokozatosan csökken, egy idő után nemcsak a valós hellén történelmet hagyják ki, hanem a mitikus királyságokat is, mint az Synkellosnál és Zónarasnál megfigyelhető.[5] Ez a folyamat csak fokozódik Bizánc bukásáig, sőt még azután is. Monemvasiai Dorotheos XVI. századi krónikája, mely a XVIII. századig népszerű maradt, sok új elemet tartalmaz, de a görögökről gyakorlatilag már semmit

---

[1] A római királyság és köztársaság korának malalasi bemutatásához lásd: *Tóth A. J.:* Februarius kiűzése – egy új késő antik ünnep. In: Orpheus búcsúja. Tanulmányok Sarkady János emlékére. Budapest 2007. 171–183.

[2] Mal. 4.5. p.71.

[3] Mal. 6.16. p.161.

[4] A bizánci krónikások közül talán Malalas szenteli a legnagyobb figyelmet a görög mítoszoknak, melyeket természetesen euhémerista formában közöl, s végső soron az antik eredetű euhémerista mítoszmagyarázatok legbőségesebb tárházát nyújtja. E mítoszok krónikában játszott szerepéhez lásd: *Tóth A. J.:* Mítoszracionalizálás a bizánci krónikákban. In: Pietas non sola Romana. Studia memoriae Stephani Borzsák dedicata. Bp. 2010. 892–904.

[5] *E. Jeffreys:* The Attitudes of Byzantine Chroniclers toward Ancient History. Byzantion 49 (1979) 199–238, különösen 233.

sem tud, az első adatokat Nagy Sándor kapcsán hozza, 1631-es kiadásának kronológiai táblázataiban a császárok folyamatos sort alkotnak Romulustól Murat szultánig.[6]

Több, egymással részben összefüggő okkal magyarázható, hogy miért igyekezett mellőzni Hellas történelmi szerepét. Az alap természetesen az, hogy a krónikás közömbös a nem monarchikus államformák iránt, az ilyen berendezkedésű államokat nem tekinti a történelem részének. A krónikák gyakori szerkesztőelve a *translatio imperii*, a világbirodalmak egymást követő sora, ebben a demokratikus Athénnak vagy a római köztársaságnak semmi keresnivalója. Jeffreys, a krónika angol fordításának kiadója emellett azt hangsúlyozza, hogy Malalas és kortársai számára a város mint függetlenül működő politikai egység túlságosan idegen volt.[7] A következőkben néhány példával bizonyítom, hogy a hellén történelem mellőzésének egyik oka nyelvi: a korszak bemutatásához szükséges szókincs a kései antikvitásban olyan alapvető jelentésmódosuláson ment át, hogy már gátjává válik az egyértelmű leírásnak, ill. félreértelmezésekhez vezet. Malalas szövege kitűnő forrást biztosít ezen változások tanulmányozásához, mivel nyelve alapvetően a népnyelv szókincsét és normáit követi, s szinte teljesen mentes a műveltebb szerzők klasszicizáló tendenciáitól.[8]

A legfontosabb, a témához kapcsolódó szó maga a *hellén* népnév. A szó a keresztény császárság évszázadaiban komoly jelentésváltozáson ment át, és egyre gyakrabban kifejezetten 'pogány' jelentésben használták, ennek következtében a szó egyre pejoratívabb színezetet kap. Malalas számára sem nyelvi, etnikai vagy kulturális értelemben jelent 'görög'-öt, hanem vallásilag. Hellas mint földrajzi fogalom jelentése is módosulásokon megy át Bizáncban, hiszen a themarendszer kiépülése után Hellas *thema*nak nem része a Peloponnésos. Több kutató vizsgálta, hogy a régió kettéválasztása mekkora múltra tekinthet vissza. Charanis összegyűjtötte a szó kora bizánci előfordulásait: Prokopios huszonkétszer használja, Menander Protector egyszer, Euagrios hatszor, és Malalas meglepően gyakran, tizenhétszer.[9] A szó több esetben kifejezetten Spártára vonatkozik, tehát a Peloponnésos is beleértendő. Malalasnál is ez a helyzet, sőt úgy tűnik éppen a Peloponnésost tartja Hellas központjának, pl. a 4.14. p.85.-ben, ahol így fogalmaz: *„azóta nevezik Hellas királyságát* (*to basileion*) *Peloponnésosnak"*, vagy az 5.2. p.94. és 5.3. p.95., ahol Spártát nevezi hellasi városnak, majd a 12.6. p.286-ban Pisát, végül a 10.46. p.261-ben és a 17.15. p.418-ban Korinthost nevezi Hellas fővárosának (*métropolis*).

A *helladikos* jelző értelmezése ehhez kapcsolódik. Az egyik lehetséges jelentés szerint ezt a szót használták a VIII. században általában a görögökre, tehát Hellas és Peloponnésos *thema* lakóira egyaránt. Mások szerint[10] ez a kifejezés csak Hellas lakóira vonatkozik a Peloponnésos nélkül, ahogyan Theophanés is használja (Theoph. p.405, 474). A kérdésben Beés próbált középutat találni,[11] bár az általa közölt példákban inkább az egyszerű *hellén* szó, és nem a *helladikos* fordult elő. A *helladikos* szó

---

[6] *C. Mango:* Discontinuity with the Classical Past in Byzantium. In: *M. Mullett–R. Scott*: *Byzantium and the Classical Tradition*. Birmingham 1981. 48–57, különösen 54–55.

[7] Jeffreys: 1979, 227: *Even though he lived in a major city with tradition of independence, Malalas perhaps could not visualize that city functioning as an independent unit. Athens and Sparta would be too small, their elected magistracies too alien to make any impact on his historical imagination.*

[8] Malalas nyelvével foglalkozó fontosabb munkák: *A. Rüger:* Studien zur Malalas: Präpositionen und Adverbien. Das 18. Buch. Die konstantinischen Exzerpte. Die tuskulanischen Fragmente. Bad Kissingen 1895.; *L. Merz:* Zur Flexion des Verbums bei Malalas. Programm des k. humanistischen Gymnasiums Pirmasens für das Schuljahr 1910/11. Pirmäsens 1911.; *K. Weierholt:* Studien in Sprachgebrauch des Malalas. (Symbolae Osloenses, Supplement 18.) 1963.; *P. Helms:* Syntaktische Untersuchungen zu Ioannes Malalas und Georgios Sphrantzés. Helikon 11–12 (1971/72) 309–88. Összefoglaló jelleggel: *A. James–M. Jeffreys:* Language of Malalas. In: *E. Jeffreys–B. Croke–R. Scott:* Studies in John Malalas. Sidney 1990. 216-44. Malalas lexikáját tárgyalja: *A-J. Festugiére:* Notabilia dans Malalas I. Revue de Philologie 52 (1978) 221–41. és *uő.:* Notabilia dans Malalas II. Revue de Philologie 53 (1979) 227–37.

[9] *P. Charanis*: Hellas in the Greek Sources of the Sixth, Seventh and Eighths Centuries. In: Late Classical and Medieval Studies in Honor of Albert Mathias Friend. Princeton 1955. 161–76.

[10] *J. B. Bury:* The Helladikoi. English Historical Review 1892. 80–81.

[11] *N. A. Bees:* Helladikos. Wiener Studien 40 (1918) 169–171.

kora bizánci előfordulásait Charanis gyűjtötte össze. Charanis ennek három előfordulásáról tud a Malalas-szövegben:

4.1. p.68.: „A sikyóniak, akiket ma *helladikos*oknak nevezünk, első királya Aigialeus volt."
4.14. p.84. „Azóta a *helladikos*okat peloponnésosinak is nevezik."
14.4. p.353. és 354. fejezetekben Eudokia császárné kapja meg e jelzőt.

Charanis konklúziója szerint a *helladikos* szó eredetileg minden görögre vonatkozott, majd Hellas *thema* megalapítása után csak annak lakóira.[12] Beésszel szemben Charanis azt hangsúlyozza, hogy a *hellén* szót is használták néha Hellas területének lakóira, és nem csupán 'pogány' jelentésben. Beés és Charanis számára a fő kérdés az volt, hogy a *Hellas* földrajzi név leszűkítése a Peloponnésostól északra fekvő területekre vajon csak a themarendszer kialakításának következménye, vagy korábbi előzményekre vezethető vissza. A Iustinianus alatt élő Malalas számára ez a kérdés még nem létezik, viszont szembekerült egy másik problémával: ha olvasói számára a *hellén* szó meglehetős egyértelműséggel 'pogány'-t jelent, milyen szóval illesse a görögöket?

Ha a *hellén* és a vele rokon szótövek használatát az egész krónikában megvizsgáljuk, a következő kép rajzolódik ki: a *hellén* szó minden további magyarázat nélkül és egyértelműen népcsoportra alkalmazva gyakorlatilag csak a trójai háborúval foglalkozó ötödik könyvben fordul elő, ott viszont számos alkalommal.[13] Ez a könyv viszont csak korlátozottan nevezhető Malalas művének, mivel itt egy régebbi, görög nyelvű Trója-regényt emelt be a krónikába gyakorlatilag változtatás nélkül. Ezenkívül még egyértelműen népcsoportra vonatkoztatva fordul elő a szó Nagy Sándor történetében, hódításai felsorolásánál.[14] Minden egyéb esetben vagy 'pogány' jelentésben szerepel a szó, ha mégsem, akkor Malalas valamilyen magyarázatot fűz hozzá, hogy egyértelművé tegye olvasói számára, hogy most nem vallási értelemben használja. Így tesz a 4.13. p.83.-ban, ahol megemlíti, hogy a helléneken, vagyis hellasbelieken egy bizonyos Abbas uralkodott. A 4.16. p.85. fejezetben királylistát ad a hellének vagyis peloponnésosiak királyságához – ők azok, akiket korábban a *helladikos*oknak is nevezett. Hogy elkerülje a *hellén* jelző használatát a 2.18. p.55.-ben ismét a Hellasban lakókról beszél (οἱ ἐν Ἑλλάδι κατοικήσαντες). Ugyanitt a népek felsorolásában babilóniak és frígek után a *„Hellasból valók"* következnek (οἱ ἐκ τῆς Ἑλλάδος).

Ezektől az esetektől eltekintve nem csupán a görög pogányokra használja a hellén szót, hanem általában bármely pogány vallásra, így például a 3.13. p.63 és 64-ben a hellének főpapjáról beszél Egyiptomban Mózes történetének kapcsán. Szó esik a *hellénismos* „dogmájáról" (2.18. p.53–54.), és amikor Antiokhos Epiphanés a pogányság követésére kényszeríti a zsidókat, a *hellénizein* igét használja (8.22.p.207.). A megtért Dionysios Areopagita könyveket írt a hellének ellen (10.31. p.252.). Szó esik a római császárság idején is *„hellén papokról"* (10.40. p.258.) Több helyen szembeállítja a zsidókat és helléneket (10.11. p.237., 10.20. p.244. – cirkuszlázadások kapcsán – 11.19. p.280.) Hadrianus helléneket költöztet Jeruzsálembe (11.17. p.279). A 13. könyvtől kezdve számos esetben ír a hellének elleni rendelkezésekről: templomok bezáratásáról, üldözésekről (13.2. p.317.,13.18. p.327., 13.37. p.344., 14.4. p.355., 314.16. p.362., 14.38. p.369**,** 17.9. p.413., p.414, 18.42. p.449, 18.136. p.491.)

E jelentésváltozás magyarázza, miért volt szüksége a görög nyelvnek az újonnan képzett *helladikos* szó használatára: Eudokia esetében leírja, hogy egyrészt „*helladiké*" volt, mivel Athén városából származott, majd pedig hellénnek is nevezi, mert pogány volt (14.4. p.355.). Az eddig felsoroltakon túl alig néhány olyan előfordulása van a szónak, melyeknél nem dönthető el, hogy Malalas melyik jelentésben használja.[15]

---

[12] *P. Charanis:* The Term Helladikoi in Byzantine Texts of the Sixth, Seventh and Eighth Centuries. Epetéris Hetaireias Byzantinón Spoudón 23 (1953) 615–620. különösen 619.

[13] 5.6. p.99, p. és100, 5.7. p.101, 5.8. p.103, 5.10. p.107, 5.11. p.108, 5.12. p.109, 5.13. p.110, 5.14. p.111, p.112, 5.20. p.121, 5.24. p.123, p.124, 5.26. p.126, 5.27. p.127, p.128, p.129, 5.28. p.132.

[14] 8.1. p.193. ill. 8.3. p.195.

[15] Leír egy történetet, mely szerint az elrabolt Iót kereső bátyjai Antiokhia környékén próbálják megtalálni a lányt, végül ott telepednek le. Az események emlékére gyakorolnak az ott élő hellének egy népszokást (2.6. p.29.) – itt a szó utalhat a lakosok hellasbeli eredetére is és vallásukra is, mivel egy félig-meddig pogány népszokásról van

A következő kérdés az állam fogalma. Vitatott, hogy a bizánci görög mennyiben képes kifejezni az állam fogalmát elvonatkoztatva a monarchia intézményétől. A bizánci irodalomban, s így Malalasnál is, a leggyakoribb 'ország' vagy 'állam' jelentésben használt szó a *basileia*, így az állam fogalma a terminológia szintjén is elválaszthatatlanul összekapcsolódik a császárság eszméjével, a szó egyaránt jelentheti az országot annak teljes területével, provinciáival, lakosságával egyetemben, másrészt a császári hatalmat is, a császárság intézményét is. A fogalmi zavar annyira szembeötlő, hogy egyes kutatók szerint a bizánciak egyszerűen nem voltak képesek országnak, államnak nevezni egy közösséget, ha nem volt királya.[16]

Ez párhuzamos azzal a változással, hogy a görög nyelv korábbi korszakaiban 'állam' jelentésben használt *politeia* szó is jelentésváltozáson megy át Bizáncban, a szó jelentése a keresztényeknél és főleg a hagiographiában pont ellenkezőjére fordul, életmódot jelent, elsősorban a szentek, remeték életmódjára vonatkozik, amiben a közügyekben való részvétel legkevésbé sem kaphat szerepet.[17] Sinogowitz szerint a *politeia* szó használata az államra ezután rendkívül ritka, majdnem mindig életmód, *'Lebenswandel'* jelentésben áll.[18] Ezt az álláspontot Beck cáfolta,[19] ti. igenis használták továbbra is a *politeia* szót 'állam' jelentésben, emellett egyre gyakrabban fordul elő a bizánci birodalomra vonatkoztatva a *koinon* (közösség, közügy) szó, amely nem implikál semmilyen kormányzati formát. Ugyancsak 'állam' jelentésben használható forma a τὰ τῶν Ῥωμαίων πράγματα = *„a rómaiak ügyei"*, ami e kifejezésben nem általánosságban jelent ügyeket, hanem kifejezetten az államot értik alatta. E kifejezést váltogatják a τὸ Ῥωμαικόν-nal, ami egyszerűen 'római dolgot' jelent.[20]

Malalas esetében a *politeia* szó alapvetően őrzi eredeti 'állam' jelentését, például a Ῥωμαικὴ πολιτεία (pl. 2.8. p.33, 17.18. p.423.) kifejezésben. Használati köre jellegzetes, gyakrabban fordul elő a krónika kortárs történeti részében, ami utalhat akár arra, hogy a kifejezés élő nyelvben is gyakori volt 'állam' jelentésben, akár arra, hogy a bürokratikus nyelvhasználat kedvelte. Az esetek túlnyomó többségében a rómaiak államára vonatkozik,[21] ritkábban Perzsiára,[22] bizonyos esetekben pedig a Római birodalmat és Perzsiát említi együtt mint két *politeiát*.[23] Figyelemre méltó, hogy semmiféle más államalakulat kapcsán sem használja a szót. Különösen tanulságos a *politeia* értelmezéséhez a 18.53. p.454., ebben egy perzsa-bizánci szerződés dokumentumát idézi, ahol a perzsa fél a két birodalmat nem két *politeiá*nak nevezi, hanem egyenesen két kozmosznak. Amennyire tehát Malalas formuláris elemekben bővelkedő nyelvezetéből megítélhetjük, a *politeia* ugyan elvileg a tiszta államfogalmat fejezi ki, de a gyakorlatban ez is *basileiát* jelent, méghozzá annak legszűkebb 'császárság' értelmében, mivel a krónikás kizárólag a két császárságra, Rómára és Perzsiára használja a szót. Több alkalommal fordul elő a participiumi forma, οἱ πολιτευοντες = *„az államéletben részt vevő személyek"*, ez viszont az egyes városok közigazgatásban részt vállaló rétegére vonatkozik. A római köztársasággal foglalkozó fejezetben gondosan kerüli, hogy ezt az államot, ill. országot bármilyen minősítéssel kelljen illetnie, általában egyszerűen Rómáról beszél, vagy a rómaiak ügyeiről (τὰ Ῥωμαίων πράγματα),

---

szó. Emellett több alkalommal ír Malalas a hellének filozófusairól, nevelőiről, itt sem lehet egyértelműen megállapítani, hogy a szót melyik jelentésében használja (6.16. p.161, 6.27. p.169, 7.15. p.188.)

[16] *H-G. Beck:* Res publica Romana. München 1970., a következőképp foglalja össze ezt az általa cáfolt álláspontot: βασιλεία, *das gelegentlich für Staat und Reich steht, zunächst Herrschaft eines Königs, jedenfalls nie einen Staatsverband ohne Monarchen. Und dasselbe gilt von* κράτος, ἡ βασιλεία μου, τὸ κράτος μου.

[17] *H. Hunger:* The Classical Tradition in Byzantine Literature: The Importance of Rhetoric. In: *M. Mullett – R. Scott* (eds.): Byzantium and the Classical Tradition. Birmingham 1981. 35–47. Szentéletrajzok szokásos alcíme: βίος καὶ πολιτεία: élete (ti. eseményei) és életmódja.

[18] *B. Sinogowitz:* Die Begriffe Reich, Macht und Herrschaft in byzantinischen Kulturbereich. Saeculum 4 (1953) 450–55.

[19] *Beck:* i. m., 1970, 13 skk.

[20] *Beck:* i. m. 1970, 13.

[21] 2.8. p.33, 7.7. p.179, 7.9. p.182, 10.5. p.231, 12.36. p.305, 12.40. p.308, 14.15. p.361, 15.12. p.386, 16.16. p.403, 16.21. p.409, 17.5. p.411, 17.7. p.412, 17.18. p.422, 17.19. p.423, 18.42. p.449, 18.58. p.460.

[22] 18.54. p.455, 18.69. p.472.

[23] 18.53. p.454, 18.61. p.467, 18.76. p.477.

amit ebben a kontextusban egyértelműen államot jelent.[24] A *basileia* szót nemcsak 'állam' és 'királyi hatalom' jelentésben használja, hanem 'ország' jelentésben is.

Malalas tehát fogalmilag képes lett volna rá, hogy elkülönítse az állam ideáját a császárságtól, de a gyakorlatban mégsem tett rá kísérletet, krónikájában a király nélküli területek egyszerűen az *abasileutos* 'királytalan' jelzőt kapják, és a legtöbb esetben nem is tekinti őket valódi országnak, az egyetlen kivétel a római köztársaság kora. Ám az is igaz, hogy nem tartja eredendően természetellenesnek a királytalanság állapotát sem, ahová nem csak a római „konzulok korát" sorolja – ez a kilencedik könyv címe, mely a címmel ellentétben leginkább a két triumvirátusról szól – hasonló jellegű periódus a zsidó bírák kora,[25] valamint feltételez egy korszakot, mikor a Sikyóni királyság végével a területen a papok uralkodtak (4.1. p.68.), az athéniak királyságának végével pedig *arkhónokat* választottak (4.6. p.72.).

A legfeltűnőbb példa a jelentést változtató szavakra maga a *démokratia*. A *démos* kifejezés egyre inkább a cirkuszi pártokra vonatkozik, ennek következtében a „*démosok* uralma" a cirkuszi pártok okozta anarchiát jelenti, mely szétzúzza az állam rendjét. Malalas a *démokratia* szónak egyéb jelentését nem ismeri, tehát ha történetírói szövegben találkozott volna a kifejezéssel, alaposan félreértette volna.

A kutatás jelenlegi állása szerint vitatott, hogy a *démos* szó mikorra és milyen mértékben nyer új jelentést, hasonlóképp az sem minden részletében tisztázott, hogy a kora bizánci korszakban mi volt a cirkuszi pártok funkciója, mennyire voltak hivatalosan megszervezve, mi volt a tulajdonképpeni cirkuszi versenyszínek és szurkolótáboruk viszonya, volt-e az egyes pártoknak jellemző vallási kötődése. Az egyik álláspont szerint a pártok felekezeti és szociális alapon tagolódtak, Manojlovič szerint a zöldek monofiziták, a kékek kalcedóniak, a kékekhez tartoztak a magasabb társadalmi osztályok, a zöldekhez a többség, a pártok lakóhely szerint szerveződtek, és lényegében hivatalosan működő félkatonai szervezetek voltak.[26] Ezt a fajta elemzést utasította el Dagron[27] és elsősorban Cameron.[28] Cameron szerint a korban a cirkuszpártok nem politikai szervezetek voltak, nem kerületi-területi alapon szerveződtek, nem látták el a városi milícia feladatkörét, mint sokan gondolják. A *démos* szó és képzett formái vonatkozhatnak ugyan a szurkolótáborra, de rendszerint nem.[29] Tagadja, hogy a monofizita-ortodox ellentét megfeleltethető lenne a zöld-kék szembenállásnak, mivel városonként is eltért, hogy az egyes színek hívei melyik hitvallás támogatói közül kerültek ki. Baldwin ez utóbbival szemben Malalast hozza fel példának, aki Romulusról szóló fejezetében a szurkolótáborok lelkesedését pártjukért vallási terminusokkal írja le, szerinte a cirkuszi pártok szembenállása egyértelműen politikai volt.[30] Cameron a *thréskeia* szó használatában Malalasnál csupán iróniát lát.[31] A két ellentétes álláspont követői általában szélsőségesebb álláspontot foglalnak el, mint a teóriák eredeti megfogalmazói, Cameron megemlít egy cikket, melynek szerzője szerint Krétán éltek monofiziták, csak mert a feliratokon említik a zöld pártot.[32]

Amikor áttekintem a *démos*, ill. a belőle képzett további szavak (*démokratia*, *démotés*) malalasi használatát, jellegzetes kép rajzolódik ki, mely az atticizáló nyelvi normák által nem befolyásolva pontosan tükrözi a VI. század köznyelvi szóhasználatát. A cirkuszi színekre használt kifejezés szinte

---

[24] 7.11. p.185, 9.1. p.214.,9.8. p.218.

[25] 4.2. p.69.

[26] *G. Manojlović:* Le peuple de Constantinople. Byzantion 11 (1936) 617–716.

[27] *G. Dagron:* Naissance d'une capitale: Constantinople et ses institutions de 330 á 451. Paris 1974. 361–364.

[28] *Al. Cameron:* Heresies and Factions. Byzantion 44 (1974) 92–120; *uő.:* Circus Factions: Blues and Greens at Rome and Byzantium. Oxford 1976.

[29] *Cameron:* i. m., 1976, 23–35, 44: *They are not residential areas or municipals units; they are not either the population as a whole or the common people; they are not even anything new. Nothing more than the members of the Blue and Green fanclubs.*

[30] *B. Baldwin:* A Note on the Religious Sympathies of Circus Factions. Byzantion 48 (1978) 368.

[31] *Al. Cameron:* Circus Factions and Religious Parties: a Rejoinder. Byzantion 50 (1980) 366.

[32] *Cameron* 1974, 92.

minden esetben a *meros*, vagyis 'rész', így beszél a kékek vagy a zöldek *meros*áról. Ez a szó fordul elő, mikor a témát kifejezetten a cirkuszi játékok jelentik, és nem az azokat esetlegesen követő tömegverekedések, így például a Romulus-történetben a cirkuszi játékok megalapításánál.[33] Alkalmanként azonban vonatkozhat a zavargásokban részt vevő szurkolótáborra is, pl. a 17.12. fejezetben zavargásokba kezd a kék *meros*.

A *démos* szóhoz kapcsolódik a *démotés*. A szó szemlátomást '*démos*tag'-ot kell hogy jelentsen, de kérdéses, hogy miféle *démos* tagját. E kérdésben A. Cameron és E. Wipszycka azonos forrásanyagon (a *démotés* szó IV-VII. századi papirusz előfordulásai) jutott eltérő végkövetkeztetésekre. Cameron véleménye szerint a szó általában egyszerűen csak 'polgár'-t jelent, ellentétbe állítva a városi *curialisok*kal, és általában semmi köze a cirkuszi pártokhoz.[34]

Malalasnál a szó használatának kontextusa általában cirkuszi:

13.19. p.327.: „Antiokhia *démotés*ei, mivel buzgó keresztények voltak, sértő szavakat kiáltoztak neki." (ti. Iulianus Apostata császárnak) Nincs külön hangsúlyozva, hogy hol adnak hangot a *démotés*ek nemtetszésüknek, de nehezen képzelhető el más helyszín, mint a cirkusz, ahol a nép és a császár találkozhat.
16.6. p.397.: A zöld párt *démos*a felülkerekedett egy összecsapásban, melyet a *praefectus vigilum* csapataival és a kék párt *démotés*aival, a zöld párt *démos*ával vívtak.
18.71. p.474. és p.475. kétszer használja a Nika lázadás kapcsán.

A szó négy előfordulásából háromban egyértelműen a cirkuszi pártok tagjaival kapcsolatban szerepel, és a negyedikben is ugyanez valószínűsíthető, egy esetben egyértelműen a kék párt *démotései*ről beszél, tehát feltételeznünk kell, hogy Malalasnál a szó a cirkuszi pártok aktivistáit jelenti. Egy helyen (16.6. p.395.) a latin *factionarius* szóval utal a pártok tagjaira.

A következő kapcsolódó szó a *démos*ból képzett melléknév, a *démotikos*. Legtöbbször a *tarakhé* 'zavargás' vagy más azzal rokon értelmű főnév kíséretében jelent 'lázadás'-t.[35]

7.2. p.172. Lecsillapodott a démos zavargása (ἡ δημοτικὴ ταραχή). Valószínűleg egyszerűen a nép lázadását, zavargást jelent cirkszi kontextus nélkül.
10.20. p.244. δημοτικὴ ἀταξια egyértelműen cirkuszi kontextusban.
13.48. p.349. ταραχῆς γενομένης δημοτικῆς Nem cirkusszal kapcsolatban.
15.15. p.389. καὶ εἰρήνευσαν τὰ δημοτικά. Egyértelműen a cirkuszi pártok kibékülésről van szó.
16.19. p.406. δημοτικὴ ἐπανάστασις A konstantinápolyi nép lázadása Anastasius monofizita törekvései miatt.
18.52. p.454. Egy üstökös feltűntének következményei között sorolja fel: δημοτικοὶ φόνοι.
18.108. p.484. συμβολὴ δημοτικὴ kezdődik a cirkuszban, mivel elmaradt a lóverseny, a végeredmény számos halott.
18.136. p.491. δημοτικὴ μάχη Kyzikosban, a körülményekről nem ír.

Az előfordulások egy részénél a cirkusszal való kapcsolat biztos vagy valószínűsíthető, de más esetekre ez nem áll. A felsoroltak lázadást, zavargást jelentenek, szemben a πόλεμος ἐμφύλιος-szal, ami inkább polgárháború (7.2. p.172, 2.17. p.52.).

A jelentésváltozás a *démokratia* kifejezésnél a legegyértelműbb, e szó Malalasnál csakis valamelyik néven nevezett cirkuszi pártnak az önkényeskedését, államellenes lázadását jelentheti főnévi formában, ill. a belőle képzett *démokrateó* igével kifejezve a következő esetekben: 10.20. p.244., 10. 23. p.246., 16.2. p.393., 17.12. p.416.

---

[33] Mal. 7.4–5., így beszél τὸ Ἄλβον μέρος-ról vagy τὸ Πράσινον μέρος-ról.

[34] *Cameron:* i. m., 1976, 35–39.; *E. Wipszycka*: Les factions du cirque et les loiens ecclésiastiques dans un papyrus égyptien. Byzantion 39 (1969) 180–198.

[35] Egy esetben (18.35. p.446.) a zavargás az *ethnikos* jelzőt kapja, szamaritánusok, zsidók, keresztények közötti összecsapások kapcsán.

Amennyiben a *démotés, démotikos, démokratia* szavak minden alkalommal vagy az esetek többségében a cirkuszi pártokhoz kapcsolódnak, kérdéses, hogy Malalas és kortársai számára milyen jelentést hordozott a puszta *démos* 'nép' szó.

Gyakran jelent egyszerűen népet, mint a klasszikus görögben is, használata formuláris kifejezésekben a leggyakoribb. Így szerepel sok helyen a szenátorok, a sereg és a nép együttese: 7.9.p.181, p.182, 7.10. p.183, p.184. A nép és a szenátorok: 13.31. p.340, 14.9. p.358. A nép és klérus 15.6. p.381. A sereg és a nép: 17.2. p. 411. A szenátorok, a hivatalviselők és a nép: 13.19. p.327. Az előbbi példákban állami ügyekről volt szó, melyek az egész császárságot érintik. Más alkalommal, a városi ügyek kapcsán szereplő felek: a nép és a birtokosok: 12.5. p.285., a nép, a birokosok és a politikai vezetők: p.244, a *bulé* és a nép: 12.8. p.287, 12.9. p.287. Ezen esetekben a nép úgy jelenik meg, mint az államhatalom valamely döntését, egy császár megválasztását legitimizáló erő, tehát kvázi alkotmányos jelentőséggel bír.

Sok alkalommal a szó egyszerűen népet, vagy tömeget jelent: 7.2. p.172, 7.2. p.173, 12.26. p.295, 12.50. p.315, 13.19. p.327, 13.48. p.350, 14.38. p.370, 16.4. p.394, 16.19. p.407, 18.71. p.475.

Az előbbiektől élesen el lehet választani azokat a helyeket, ahol a *démos* szót többes számban használja.

7.5. p.176.: A cirkuszi játékok kapcsán beszél a Romulusszal szemben álló *démos*okról és szenátorokról, akiket a király megoszt a cirkuszi játékok révén.
12.49. p.314. A város *démos*airól beszél Antiokhiában, akik a cirkuszban megsértik Maximus Licinianust.
16.4. p.394.: A zöldek konstantinápolyi *démos*ait említi
16.15. p. 401.: Az alexandriai *démos*ok lázadásáról ír.
17. 18. p.422. Iustinusnak a zavargásokat és gyilkosságokat szankcionáló törvénye eredményeképpen rövid ideig békében éltek a *démos*ok. Nehezen képzelhető el más kontextus, mint hogy itt az egymással harcoló cirkuszpártok kibékéléséről van szó.
18.64. p.468. Lázongás kezdődik Antiokhiában a khalkédóni rendelkezések kihirdetése után, a *démos*ok kövekkel dobálják meg a püspöki palotát. Itt nem esik szó a hippodromról.
18.71. p.475. A többes számú *démos*ok kifejezés a Nika lázadás kapcsán.
16.6. p.397.: A zöld párt *démos*a szerepel szembeállítva a kék párt *démotés*eivel.

Tehát az egyes számú *démos* egyszerűen népet jelent, kivéve, ha valamelyik néven nevezett cirkuszi szín *démos*áról ír, míg a többes számú *démos* önmagában is a cirkuszi pártokat jelenti, mivel az egységes népet, a *démos*t csak a cirkuszpártok iránti szimpátia oszthatja fel népekké, *démos*okká. Ez a szemlélet különösen nyilvánvalóvá válik a cirkuszi játékok eredetmondájában (7. 4–5.), Malalas szerint Romulus szándékosan azzal a céllal vezeti be a lóversenyeket, hogy megossza a népet, s így ne tudjanak fellázadni ellene.

Malalas a ὁ δῆμος τοῦ Πρασίνου μέρος, a *„zöld párt démosa"*, és hasonló kifejezésekben és más ehhez hasonló helyeken különbséget tesz a *meros*, azaz a versenyeket szervező tulajdonképpeni cirkuszi párt és annak *démos*a között, akik a zavargásokért, a politikai, ill. kriminális akciókért felelősek. Már a felsorolt példákból is látszik, hogy valahányszor cirkuszi pártokról beszél, hozzáteszi, hogy mely város pártjairól van szó: nem mindegy tehát, hogy a konstantinápolyi vagy az antiokhiai zöldekről van szó. A 15.12. p.386. fejezetben Konstantinápoly négy *meros*áról, pártjáról beszél. Ez valószínűsíti, hogy az egyes városok pártjai nem álltak egymással kapcsolatban, s így esetleg az egyes színek szociológiai, politikai jelentése eltérhetett városonként. Fontos azt is figyelembe venni, hogy valahányszor a *démos* egy politikai véleményét kifejező tömeget jelent, ennek aligha lehetett más helyszíne, mint a hippodrom. Nemcsak a kékek és a zöldek fanatikusai gyűltek össze a *circus*ban, a császárválasztás hivatalos szertartásai is ugyanitt zajlottak le, más lehetőség híján a *circus* töltötte be a *comitium* feladatát is. Mindezek eredményeképpen szükségszerű volt, hogy a *démos* kapcsolata egyre erősebbé váljon a hippodrom pártjaival, még akkor is, ha a lóversenyeket szervező színek és a köréjük csoportosuló politikai erők végig elválaszthatók maradtak. Ilyen kulturális háttér mellett a bizánciak

elkerülhetetlenül másképpen ítélték meg a néphatalom jelenségét, mint mi, és alapvetően az anarchiával társították.

A jelentésváltozáson átesett szavak listája továbbiakkal is bővíthető, ilyen például a 'népgyűlés' jelentésű *ekklésia*, mely e korban már olyan egyértelműséggel és kizárólagossággal jelent 'egyház'-at, hogy malalasi használatával nem szükséges külön foglalkozni. Jellegzetes, hogy az egykor 'szavazni' jelentésű *pséphizein* igét Malalas olykor akár egyszemélyi döntésekre is használja (pl.: 18.71. p.473). Mindezen kifejezések hiányában a klasszikus görög városállam működése nehezen ábrázolható vagy megérthető, a jelentésváltozások tévútra is vezethették a klasszikus nyelvben járatlanabb bizánci olvasót. Mindezzel nem szeretném azt a benyomást kelteni, mintha a bizánci kor nyelve valamiféle orwelli értelemben vett „újbeszél" lett volna, ahol a politikailag inkorrekt eszmékre nincs szó, tehát elgondolni sem lehet őket, mindazonáltal feltűnő, hogy az ősi polisrendszerek mennyi fontos kifejezése változtatott jelentést a kései antikvitásra azon folyamat során, mikor a nyelv megszabadult azon fogalmaktól, melyekre a kor politikai és szociális viszonyai között nem volt többé szüksége.

TÓTH ANNA JUDIT
Károli Gáspár Református Egyetem
Szabadbölcsészet Tanszék
E-mail: tothanna2@freemail.hu